

ПРОБЛЕМА ПОЛІСЕМІЇ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ПІДСИСТЕМИ МАШИНОБУДУВАННЯ).

О.А.Литвинко

Сумський національний аграрний університет, м. Суми

Стаття присвячена дослідженню проблеми полісемії у сучасній англійській термінології підсистеми машинобудування. Актуальність дослідження зумовлена провідною роллю науково-технічної терміносистеми в англомовній фаховій комунікації. Метою цієї статті є вивчення проблеми полісемії у зазначеній термінологічній підсистемі.

Наявність полісемії у термінології є очевидною. Проведений аналіз полісемічних одиниць англійської термінологічної підсистеми машинобудування свідчить про їх поширеність у зазначеній підсистемі, незважаючи на те, що полісемія є небажаною для термінологічних систем. До складу англійської термінологічної лексики підсистеми машинобудування входять чисельні полісемантичні одиниці. Більшість ключових термінів машинобудування є полісемантичними. Полісемія є характерною рисою кореневих лексичних одиниць. Цей феномен рідко реалізується у складних лексичних утвореннях. У термінологічній підсистемі машинобудування метонімія є основним джерелом полісемії.

Ключові слова: *термінологія машинобудування, полісемія, полісемантичні одиниці, ключові терміни, метонімія.*

У більшості сучасних мов найчисленнішою і найрухливішою частиною словникового складу є термінологічна лексика, постійний розвиток та збагачування якої є необхідною умовою і прямим наслідком прогресу в тих галузях діяльності людини, з якими ця термінологія пов'язана. Важливе місце посідає науково-технічна термінологія, що об'єктивується стрімким розвитком нових виробничих та суспільних реалій. Швидке зростання обсягу спеціальної інформації в різних галузях науки і техніки неминуче пов'язане з кількісним зростанням і якісним удосконалюванням термінології.

Питання сутності терміна і термінології належить до актуальних проблем лінгвістики. На сучасному етапі вчені приділяють особливу увагу систематизації терміносистем окремих галузей і вивченню різних аспектів їх утворення та функціонування у системі мови. Розроблені окремі питання галузевих термінологій: юридичної термінології – І.М. Гумовська [1], економічної – В.Л. Іщенко [2], З.Б. Куделько [3], комп'ютерних технологій – Ю.Г. Макаренко, І.В. Матковська [4], філософської – О.І. Новоставська [5]. У названих працях з'ясовані лінгвістичні критерії ідентифікації термінів, вони відмежовані від нетермінологічних мовних одиниць, висвітленні і лексико-структурні аспекти відповідної термінологічної лексики. Дослідження природи терміна як особливого типу слова збагачує і розширює розуміння когнітивного аспекту тезаурусу [6, с.249].

Актуальність даної роботи зумовлена відсутністю спеціальних ґрунтовних досліджень англійської термінологічної підсистеми машинобудування.

Метою цієї статті є вивчення проблеми полісемії у зазначеній термінологічній підсистемі.

Об'єктом дослідження є термінологічна підсистема машинобудування сучасної англійської мови.

Предметом даної роботи є феномен полісемії в англійській термінологічній підсистемі машинобудування.

Матеріалом дослідження слугував корпус термінологічної лексики обсягом 5000 лексичних одиниць, відібраних методом суцільної вибірки з лексикографічних джерел (тлумачних словників термінів машинобудування; перекладних словників термінів машинобудування), з рекламних проспектів фірм-виробників продукції машинобудування та з періодичних видань у галузі машинобудування. Загальний обсяг опрацьованого матеріалу – близько 9500 сторінок тексту.

У відповідності до мети роботи методика дослідження носить комплексний характер. Нами використано наступні методи: описовий, що дозволяє зробити опис лексичних одиниць термінологічної підсистеми машинобудування; метод компонентного аналізу – для опису значень терміноодиниць даної підсистеми; метод семантичного аналізу – для виявлення семантичних зрушень (метафоричних і метонімічних) у похідних термінах машинобудування; кількісний аналіз – для виявлення тенденцій вживання терміноодиниць.

Багатозначні, полісемічні лексичні одиниці складають значну частину англійського словника. Під полісемією розуміють наявність у однієї і тієї ж лексичної одиниці кількох пов'язаних між собою значень, що зазвичай виникають як результат видозміни і розвитку первісного значення даної лексичної одиниці [7, с.48].

У лінгвістиці існує думка про те, що багатозначність слів мови не є випадковою. З одного боку, необхідність обмеженого об'єму лексики пов'язана з якісними особливостями фізіологічного механізму людського мозку (пам'яті), а з іншого боку – з природою людської мови як засобу пізнання, відображення розмаїття явищ навколишнього світу. Багатозначність великої кількості слів вважається лінгвістичною універсалією [8, с.307]. Деякі вчені не заперечують позитивної ролі полісемії, зокрема, О.Л. Пумпянський зазначає, що саме багатозначність мовних форм сприяє економії мовних зусиль, оскільки дозволяє застосовувати у процесі комунікації обмежену кількість мовних засобів для позначення необмеженої кількості понять. На думку науковця, полісемія є основою удосконалення мови [9, с.83].

Серед полісемічних слів англійської мови особливо виокремлюють лексеми, семантика яких базується на широкій поняттєвій основі. Полісемічна лексична одиниця має ієрархічно організовану структуру значень, що складається з надалі неподільних елементарних змістовних одиниць, які реалізуються одночасно у кожному контексті.

Лексичні одиниці термінологічної підсистеми машинобудування значною мірою відповідають основним вимогам, що висуваються до термінів. Проте зазначимо, що термінологія зазначеної підсистеми не позбавлена полісемічних відношень, які визнаються небажаними для термінологічної лексики.

Деякі терміни машинобудування не мають чітко окреслених семантичних меж і вступають в семантичні відносини з іншими термінологічними одиницями. Інколи терміни співвідносяться з двома чи більшою кількістю різних понять, виявляючи декілька пов'язаних між собою значень, які виникають, як правило, у результаті розвитку первісного значення даної термінологічної одиниці.

З роками полісемічність терміна розвивається не тільки на рівні всієї терміносистеми, але й на рівні галузевих термінологічних підсистем [10, с.20]. Іноді можна спостерігати контекстну полісемію [11, с.104]. Існування полісемії у наукових і технічних термінологічних підсистемах визнається небажаним для терміноодиниць.

Багатозначність особливо неприпустима для наукових термінів, що позначають величини. Відомо, що видатний вчений Гельмгольц протягом 20 років не підозрював, що та величина, яку він розумів під терміном „вебер“, у 20 разів менша, ніж прийнята в англійській науково-технічній мові. У термінологічній підсистемі машинобудування ще досі під терміном *amplitude* „амплітуда“ розуміють як половину розмаху, так і повний розмах, що, безумовно, ускладнює спілкування між фахівцями.

Слід зазначити, що більшість науковців надає першочергового значення моносемії термінів [7, с.129]. Вочевидь, реалізація принципу „одне поняття – один знак“ забезпечує точність переданої інформації, дозволяє швидко знайти термінологічний еквівалент у мові, що значно полегшує комунікацію у сферах науки і техніки.

Незважаючи на очевидні переваги однозначних термінів, полісемія наявна майже у всіх сучасних термінологічних підсистемах. Термінологічна підсистема машинобудування не є виключенням. Серед ключових термінів зазначеної галузі превалюють полісемічні. Наприклад:

- gear 1) „механізм“; 2) „зубчасте колесо“; 3) „зубчаста передача“; 4) „привід“; 5) „редуктор“;
- machine 1) „машина“; 2) „верстат“;
- screw 1) „гвинт“; 2) „болт“; 3) „шуруп“;
- shaft 1) „вал“; 2) „вісь“; 3) „шпиндель“; 4) „шток“; 5) „стержень“; 6) „тяга“;
- tool 1) „інструмент“; 2) „різець“; 3) „приладдя“.

У дослідженнях, присвячених проблемам полісемії у термінологічній сфері, відзначається, що розвитку семантичної структури термінів сприяють ті ж мовні причини, які породжують виникнення багатозначності у загальноживаній мові.

Головною причиною виникнення полісемії вважають асиметричність знака і значення. Довільність зв'язку між планом вираження і планом змісту передбачає вільне варіювання одного з них [12, с.136]. У своєму дослідженні ми виходимо із положення про асиметрію мовного знака, тобто визнаємо, що форма знака переважно консервативна, а зміст знака, навпаки, динамічний. Іншою причиною багатозначності вважають обмеженість словникового матеріалу, з огляду на те, що у мові бракує кореневих словотвірних засобів, щоб кожне наукове поняття номінувалося окремим терміном [12, с.136].

Слово, зазвичай, виникає з певним значенням, яке називається первинним [13, с.195]. Первинне значення є прямим, оскільки прямо називає позначуваний референт. Багатозначність слова розвивається шляхом перенесення назви з одного предмета на інший. Нове значення лексичної одиниці у такому випадку є переносним та мотивованим.

Джерелом полісемії термінів може виступати феномен метонімії [13, с.196]. Явище метонімії є одним з найдавніших у лінгвістиці – її опис зустрічається вже у працях античних граматистів. Проте у сучасному мовознавстві не існує єдиного визначення метонімії, незважаючи на те, що існують праці із стилістики, семасіології, семантики, словотвору, фразеології, контрастивної лінгвістики, в яких дослідники приділяють значну увагу цьому феномену. Усі тлумачення метонімії об'єднуються тим, що метонімія є одним із типів семантичних змін і являє собою перенос імені предмета чи явища на основі реальних (інколи уявних)

зв'язків між відповідними предметами. Зазначений феномен передбачає різні типи переносів номінацій: зміст – форма, конкретна назва – абстрактна, дія або стан – суб'єкт, власне ім'я дослідника – предмет, місце походження – продукт, причина – наслідок, частина – ціле, ціле – частина та ін.. Метонімічні переноси відбивають особливості сприйняття та пізнання тих або інших фрагментів дійсності свідомістю. Кожний акт номінації є позначенням об'єкта дійсності, тобто вираження знань про нього у знаковій формі. Метонімічні переноси зумовлені прагненням мовця до простоти вираження та економії мовних зусиль.

Метонімічне перенесення у термінологічній підсистемі машинобудування відбувається наступними шляхами:

1. Перенесенням назви машини, пристрою, інструмента на працівника, що їх використовує. Наприклад:
 - borer, „свердлувальний верстат” – borer, „свердляр”;
 - caster, „ливарна машина” – caster, „ливар”;
 - engraver, „гравірувальний інструмент” – engraver, „гравірувальник”;
 - grinder, „шліфувальний верстат” – grinder, „оператор шліфувального верстата”;
 - turner, „токарський верстат” – turner, „токарь”.
2. Перенесенням назви цілого на частину. Наприклад:
 - body, „корпус” – body, „корпусна деталь”;
 - compensator, „компенсатор” – compensator, „елемент компенсації”;
 - gland, „сальник” – gland, „кришка сальника”;
 - lever, „важіль” – lever, „плече важеля”;
 - piston, „поршень” – piston, „шток поршня”.
3. Перенесенням назви частини на ціле. Наприклад:
 - foot, „ніжка” – foot, „опорна поверхня”;
 - bender, „згинальний інструмент” – bender, „згинальна машина”;
 - changer, „пристрій автоматичної заміни (інструментів)” – changer, „верстат з автоматичною заміною інструментів”;
 - subassembly, „складальна одиниця” – subassembly, „складальний комплект”.
4. Перенесенням загальної назви технічного процесу на його складові. Наприклад:
 - attribution, „визначення функцій (напр. робота)” – attribution, „визначення об'єкта функції”;
 - commutation, „зміна з'єднань в електричних ланцюгах” – commutation, „перехід струму від одного вентилу до наступного у випрямлячах”.

Будь-яка полісемія є історично обумовленою, вона завжди є результатом динаміки мови. При багатозначності, що виникла на основі метонімічного перенесення, зв'язки між значеннями полісемічного слова є прозорими і видимими. Таке співіснування значень створює враження впорядкованого. При реалізації феномена полісемії різні значення одного і того ж слова доповнюють одне, при цьому кожне по-своєму висвітлює риси різних предметів. Зазвичай існує можливість простежити, які зв'язки реалізуються між різними значеннями полісемічної одиниці. Наприклад термін iron має три значення: 1) „залізо”; 2) „залізні вироби”; 3) „міцність”, „твердість”. Головним значенням лексичної одиниці iron є значення „залізо”, від якого походять два інших значення. Значення „залізні вироби” виникло на основі метонімічного перенесення. Підґрунтям для виникнення значення „міцність”, „твердість” слугували властивості заліза.

Термін машинобудування finisher має наступні значення: 1) „інструмент для чистової обробки”; 2) „верстат для чистової обробки”; 3) „оператор верстата для чистової обробки”. Перше значення лексичної одиниці finisher слугувало основою для виникнення другого значення, яке з'явилося завдяки метонімічному перенесенню назви частини на ціле (інструмент для чистової обробки є складовою верстата для чистової обробки). Третє значення „оператор верстата для чистової обробки” виникло на основі другого значення „верстат для чистової обробки” шляхом метонімічного перенесення назви машини на працівника, що її використовує.

Доцільно зазначити, що полісемантичність терміноодиниць найбільш розвинута у кореневих слів і менш розповсюджена у складних лексичних утвореннях. Така тенденція простежується і у термінологічній підсистемі машинобудування. Зі збільшенням компонентів, що входять до складу терміноодиниці, вірогідність виникнення полісемії зменшується, що ілюструють наведені нижче приклади. Наприклад:

- load 1) „навантаження”; 2) „вантаж”; 3) „завантаження”; 4) „заряд”; 5) „заправка”;
- chipload 1) „товщина стружки, що знімається”; 2) „сила різання”; 3) „подача на зуб (ріжучого інструменту)”;
- chiploadperrevolution 1) „подача на оберт (токарного верстата)”;
- strip 1) „полоса”, „стрічка”, „планка”, „рейка”; 2) „прокладка”, „накладка”, „підкладка”; 3) „регулюючий клин”, „регулююча планка (у напрямних верстатах)”;
- adjustablestrip 1) „регулюючий клин”; 2) „настановна прокладка”;
- adjustablejibstrip 1) „регулюючий клин”;
- valve 1) „клапан”; 2) „вентиль”; 3) „гідроапарат”;

2) airvalve 1) „повітряний клапан”; 2) „пневмоклапан”;

о airbleedvalve 1) „клапан перепуску повітря”;

Проведений аналіз полісемічних одиниць англійської термінологічної підсистеми машинобудування свідчить про їх поширеність у зазначеній підсистемі, незважаючи на те, що полісемія є небажаною для термінологічних підсистем, виходячи з вимог, що висувуються до „ідеальних” терміноодиниць. Нами було виявлено, що при наявності полісемії термінів у дослідженій термінологічній підсистемі правильному їх розумінню може допомогти контекст.

У перспективі убачається вивчення антонімічних відношень в англійській термінологічній підсистемі машинобудування.

).

SUMMARY

Litvinko O.A. THE PROBLEM OF POLYSEMY IN MODERN ENGLISH SUBSYSTEM OF TERMS – MECHANICAL ENGINEERING.

This article focuses on the problem of polysemy in modern English terminology within the special subsystem of terms – mechanical engineering. Relevance of the study is explained by the leading role of scientific and technical terminology in the English system of professional communication. The purpose of this article is to study the problem of polysemy in the specified terminological subsystem.

Polysemy in terminology is an evident factor. The analysis of polysemantic units of English subsystem of terms (mechanical engineering) shows their prevalence in the specified subsystem, despite the fact that polysemy is undesirable for terminological systems. The English terminology of mechanical engineering subsystem contains numerous polysemantic lexical units. Most of the key terms of mechanical engineering are polysemantic words. Polysemy is a characteristic feature of the root lexical units. This phenomenon is seldom realized in complex lexical units. Metonymy is the main source of polysemy in mechanical engineering subsystem...

АННОТАЦИЯ

Литвинко О.А. ПРОБЛЕМА ПОЛИСЕМИИ (НА МАТЕРИАЛЕ СОВРЕМЕННОЙ АНГЛИЙСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДСИСТЕМЫ МАШИНОСТРОЕНИЕ)

Статья посвящена изучению проблемы полисемии в современной английской терминологии подсистемы машиностроение. Актуальность исследования обусловлена ведущей ролью научно-технической терминосистемы в англоязычной профессиональной коммуникации. Целью этой статьи является изучение проблемы полисемии в указанной терминологической подсистеме.

Наличие полисемии в терминологии является очевидным. Проведенный анализ многозначных единиц английской терминологической подсистемы машиностроение свидетельствует об их распространенности в указанной подсистеме, несмотря на то, что полисемия является нежелательной для терминологических систем. В состав английской терминологической лексики подсистемы машиностроение входят многочисленные полисемантические единицы. Большинство ключевых терминов машиностроения являются многозначными. Полисемия является характерной чертой корневых лексических единиц. Этот феномен редко реализуется в сложных лексических образованиях. В терминологической подсистеме машиностроение метонимия – основной источник полисемии.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гумовська І.М. Англійська юридична термінологія у текстах з економіки // Іноземна філологія. – Львів, 1999. – №111 – 211 с.
2. Іщенко В.Л. Англійський багатокomпонентний економічний термін: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04/ Одеський нац. ун-т ім. І.І.Мечникова. – Одеса, 2002. – 18с.
3. Куделько З.Б. Англійська терміносистема ринкових взаємин: синтагматичні та парадигматичні особливості: Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.04 / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2003. – 19 с.
4. Макаренко Ю.Г., Матковська І.В. До проблеми перекладу неологізмівгалузіІнтернет та комп'ютернихтехнологій //Філологічнітрактати: Зб. наук.ст. – Суми: ВидавництвоСумДУ, 2012. - №4 – С. 68-71.
5. Новоставська О.І. Філософська термінологія: специфіка, класифікація, еволюція // Філологічні трактати: Зб. наук. ст. – Суми: Видавництво СумДУ, 2013. - №5 – С. 52-61.
6. Швачко С.О. Термінологізація і детермінологізація слів міри і ваги // Філологічні студії. – Луцьк, 2004. - №2 – С. 248-252.
7. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общаятерминология. Вопросытеории. – М.: Наука, 1989 – 243 с.

8. Томусьяк І.М. Семантика багатозначних слів сучасної англійської мови // Сучасні проблеми та перспективи дослідження романських і германських мов і літератур.: Матеріали ІІ міжвузівської конференції молодих учених. – Донецьк: ДонУ, 2004. – С. 307-309.
9. Пумпянский А.Л. Причина разных взглядов на языковую многозначность // Морфемика и аффиксальная комбинаторика языка. – Калинин: Изд-во КГУ, 1982. – С. 80-87.
10. Белогуб А.Л. К вопросу о многозначности терминологической лексики (на материале немецкого языка) // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції „Другі Каразінські читання: Два століття Харківської лінгвістичної школи” – Харків: Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – 2003. – С. 20-21.
11. Скороходько Е.Ф. Термінологічний профіль наукового тексту // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2008. - №805 – С. 100-105.
12. Чуешкова О.В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект): Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2002. – 189 с.
13. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства – К.: Академія, 2002 – 367 с.

REFERENCES

1. Gumovska I.M. English Legal Terminology in Texts of Economy // Inozemna Filologiya. – Lviv, 1999. – №111 – 211 p.
2. Ishchenko V.L. English Multicomponent Economic Term: the thesis abstract of PhD in philology: 10.02.04/ Odessa National I.I. Mechnikov University. – Odessa, 2002. – 18p.
3. Kudelko Z.B. English Terminological System of Market Relations: Syntagmatic and Paradigmatic Features: the thesis abstract of PhD in philology: 10.02.04 / Lviv National University named after Ivan Franko. – Lviv, 2003. – 19 p.
4. Makarenko Y.G., Matkovska I.V. The Problem of Translation of Neologisms of Internet and Computer Technology // Filologichni Traktati: academic journal – Sumy: Vidavnistvo SumDU, 2012. - №4 – P. 68-71.
5. Novostavska O.I. Philosophical Terminology: Specificity, Classification, Evolution // Filologichni Traktati: academic journal – Sumy: Vidavnistvo SumDU, 2013. - №5 – P. 52-61.
6. Shvachko S.O. Terminologization and Determinologization of Words of Measure and Weight // Filologichni Studiyi. – Luts'k, 2004. - №2 – P. 248-252.
7. Superanskaya A.V., Podolskaya N.V., Vasil'eva N.V. General Terminology. Issues of Theory. – M.: Nauka, 1989 – 243 p.
8. Tomusyak I.M. Semantic of Polysemantic Words of Modern English // Current Problems and Prospects of Studies of Romance and Germanic Languages and Literatures.: Materials of II Interuniversity Conference of Young Scientists. – Donetsk: DonU, 2004. – P. 307-309.
9. Pumpianskiy A.L. The Reason for the Different Views on the Linguistic Polysemy // Morphemics and Affixal Combinatorics of Language. – Kalinin: Izdatel'stvo KGU, 1982. – P. 80-87.
10. Belohub A.L. On the Question of Polysemy of Terminological Units (on the Material of German) // Materials of Ukrainian Scientific Conference „Druhi Karazinski Chitannya: Dva Stolittya Harkivskoyi Lingvistichnoyi Shkoly ” – Kharkiv: Kharkiv National University named after V.N. Karazin. – 2003. – P. 20-21.
11. Skorohodko E.F. Terminology Profile of Scientific Text // Visnik of Kharkiv National University named after V.N. Karazin. – Kharkiv, 2008. - №805 – P. 100-105.
12. Chuyeshkova O.V. Analytical Nominations in Economic Terminology (Structural and Typological Aspect): dissertation of PhD in philology: 10.02.01 / Kharkiv National University named after V.N. Karazin. – Kharkiv, 2002. – 189 p.
13. Kochergan M.P. Introduction to Linguistics – K.: Akademiya, 2002 – 367 p.